

Янош Пустай:

Анализ словарей школьной терминологии эрзянского языка

Terminologia Scholaris.

Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum, Badaacsonytomaj 2013. 538 l.
ISSN 2061-5647, ISBN 978-963-359-025-6

A 21. századi nyelvtudomány egyre nagyobb hangsúlyt fektet a kisebb, veszélyeztetett nyelvek helyzetének, presztízsének javítására, szókincsének fejlesztésére, megőrzésére. Az ezekre irányuló törekvések egyre gyakoribbak. A nyelvi revitalizációs programok sok esetben nemzetek közötti megállapodásokon és közös együttműködésekben alapulnak. Szerencsére sok olyan tudós van, akiknek szívügyükké vált az egyes nyelvek megmentésének kérdése, az oroszországi kis finnugor népek (nyelvi) helyzetének javítása. Pusztay János régóta jelentős lépéseket tesz ebben az ügyben. Nevéhez köthető a most bemutatásra kerülő könyv is.

A Pusztay által létrehozott Collegium Fenno-Ugricum *Terminologia scholaris* – *Школьная терминология* sorozatának célja, hogy elősegítse és megkönnyítse az oroszországi finnugor nyelvek iskolai oktatásba való integrálását. Ehhez sok esetben a szókincstár bővítésére, megreformálására és ki egészítésére van szükség, hiszen egy nyelv akkor tud fennmaradni, ha nem csupán a mindennapokban, hanem a tudományos életben is használják azt. Egy, az Európai Parlament által támogatott projekt keretén belül (Создание терминологических словарей на национальных языках для общеобразовательных школ в регионах проживания финно-угорских народов Российской Федерации) öt finnugor nyelven – komi, udmurt, mari, erza, moksa – igyekeztek megalkotni tíz iskolai tantárgy terminológiáját. A tantárgyak a következők voltak: irodalom, nyelvtan, történelem, társadalomtudomány, matematika, kémia, fizika, biológia, informatika, földrajz. (A programról részletesebben ld. Maticsák Sándor ismertetését a *Folia Uralica Debreceniensia* 20. [2013] számában, a 318–322. oldalakon.

A sorozat szójegyzékeinek alapján Pusztay János részletes elemzéseket készített az egyes nyelvekből:

- I. Анализ словарей школьной терминологии мокшанского языка, 2013
- II. Анализ словарей школьной терминологии эрзянского языка, 2013
- III. Анализ словарей школьной терминологии коми языка, 2014
- IV. Анализ словарей школьной терминологии марийского языка, 2015
- V. Анализ словарей школьной терминологии удмуртского языка, 2015

A moksa kötetről Maticsák Sándor fent említett írásában röviden beszámolt, jómagam az erza elemzést veszem írásomban göröcső alá.

Pusztay az alábbi szójegyzékek terminológiáját vizsgálta: Ny. A. Agafonova: fizika (53 oldal), Ju. G. Antonov: irodalom (75), F. G. Beszpalova: kémia (45), F. G. Beszpalova – Je. F. Klementyjeva: földrajz (80) és matematika (46), V. P. Cipkajkina: nyelvészet (40) és társadalomtudomány (45), M. V. Moszin: történelem (85), Sz. G. Motorkina: informatika (44), I. Ny. Rjabov: biológia (47).

Az 538 oldalas kötet hat fejezetből áll. Az első, bevezető részben (9–13) a szerző leírja a könyv létrejöttének hátterét, majd kitér a kötet céljára. Ezután bemutatja a szócikkek felépítését, megadja a felhasznált erza nyelvű szólistákat, a könyv és a projekt lehetséges folytatásának irányait. Majd az egyes szóanyagok témaköreit közli a kötetbeli sorrendben, végül pedig a rövidítések listáját adja közre.

A második fejezetben (14–16) egyrészt kitér arra, hogy miként elemezte a címszavakat eredetük/keletkezésük módja szerint. Ezeket a csoportokat számozza (0-tól 31-ig), és ezt jelöli az egyes szócikkek előtt. A három fő terminuskeletkezési mód: saját nyelvi szavak (0-val jelölve), nemzetközi szavak (1), oroszból átvett szavak (3). A többi csoport ezeknek a csoportoknak különböző módon való keveredése. A kötetbeli statisztikák alapján még a következő kategóriák gyakoriak: eloroszosított nemzetközi terminus átvétele (2), saját eredetű és nemzetközi szó kapcsolódása egy szakkifejezésben (7), saját eredetű szó és eloroszosított nemzetközi szó találkozása (8), saját eredetű és orosz eredetű szó egy terminusban (9).

Ezt követően a terminusok struktúrájáról ír. A fejezetet néhány, a könyv használatát segítő megjegyzéssel zárja le. A kötet legnagyobb egysége a harmadik fejezet (17–524), itt szerepelnek a vizsgált szókincsek témakörök szerint. Ezek sorrendben: nyelvtudomány (19–62), irodalomtudomány (63–103), történelem (104–157), társadalomtudomány (158–196), földrajz (197–267), biológia (268–335), fizika (336–392), kémia (393–431), matematika (432–488), informatika (489–524).

Az egyes témakörök szerkezete egyforma. A szócikket a fent említett szóeredet/szóalkotási módok szerint csoportosítva közli, ezek után következnek betűrendben az orosz címszavak vastagon szedve, mellette az erza megfelelők dőllettel. Alatta olvashatjuk a terminológia komi, mari, moksa és udmurt megfelelőit – talán szerencsésebb lett volna a vizsgált nyelvek sorrendjét nem a betűrend alapján meghatározni, hanem a nyelvek közötti közelséget, rokonsági fokot figyelembe véve felsorolni azokat, hogy ezáltal is szemléletesebb legyen a nyelvek közötti hasonlóság. Az erza eredetű szavak, ki-

fejezések esetén listában közli, ha azonos a moksával. Lezárásként Pusztay átfogó összegzést ad az adott csoport szakkifejezéseiről, és statisztikai adatokat is közöl: az egyes kategóriákban hány szócikk szerepel, ennek hány százaléka belső szóalkotás, nemzetközi szó, orosz eredetű vagy orosz szó. A szavakat szerkezet (egy-, két-, három-, négy- stb. tagú) alapján is csoportosítja, ezeket százalékban is megadja.

A negyedik részben Pusztay a teljes kötet anyagára vonatkozó statisztikai adatokat ad közre a szavak eredetéről és a szóstruktúráról. Az ötödik részben felhoz néhány példát más finnugor nyelvek terminológiai jellegzetességeiről, végezetül pedig a terminológiák fontosságáról, azok megújításáról és létrehozásának nélkülözhetetlenségéről olvashatunk.

A továbbiakban a nyelvészeti szakszókincsről szólok röviden, a három fő terminusalkotási csoportra fókuszálva (0, 1, 3). Az elemzést Pusztay János a 0. csoporttal (ez lehetett volna 1. csoport is), azaz a saját, erza-mordvin eredetű szavak listázásával kezdi, ezekből összesen 98 adatot számol össze. Ezt követi egy rövid statisztika, melyben felsorolja, hogy a szavak mennyiben feleltethetők meg egymásnak a vizsgált finnugor nyelvekben. Ezt lebontja az egyes nyelvekre, számadatokkal együtt megadva. A komiban például a 0. csoport terminusai közül 92 feleltethető meg saját nyelvi szónak, míg a mari-ban csak négy ilyen szakkifejezés van. Ebbe a csoportba tartoznak a nyelvészeti szókincs legalapvetőbb, legnélkülözhetetlenebb szavai, így például a *mdE кель* 'nyelv', *кортамо* 'beszéd', *вал* 'szó', *валрисьме* 'mondat', *гайтъ* 'hang', *смустъ* 'jelentés'. Ezt követően Pusztay felsorolja azt a 20 kifejezést, amely az erzában és a moksában (többé-kevésbé) egybeesik, pl. *E вальюр*, *M вальюрсь* 'szótő', *E валкс*, *M валкссь* 'szótár'. Egy másik listában azokat a terminusokat közli (15 db), amelyek közelíthetők lennének egymáshoz, ha a kifejezésben található átvett szót saját nyelvi terminussal helyettesítenék, pl. *E прявт валрисьме*, *M главная валрисьмость* 'főmondat' (~ or. *главное предложение*).

A második csoportba a nemzetközi jövevényszavak tartoznak, pl. *E стилистика* 'stiliztika', *типология* 'tipológia', *фонема* 'fonéma', *лексема* 'lexéma', *морфология* 'morfológia', *неологизм* 'neologizmus', *грамматика* 'grammatika' – összesen 56 terminus. A nyelvújítók feladata lenne e szavak elerzásítása. Erre már történtek kísérletek, ld. pl. Raisza Sirmankina és Zaicz Gábor munkásságát (Mordvin nyelvészeti terminusok. *Folia Uralica Debreceniensia* 9 [2002]: 131–144), ők például a *грамматика* erza változatául a *кель-лувтонавтома* ~ *кельтонавтома* szavakat javasolják (*кель* 'nyelv', *лув* 'rend', *товантома* 'tanítás').

Szintén megújításra vár a harmadik csoport szókészlete (62 terminus), az orosz eredetű kifejezések halmaza. Az erza ezeket sokszor változtatás nélkül emeli át (pl. E *точка* < or. *точка* 'pont'), esetleg a szóvégeket, toldalékokat erzásították el (pl. *правила* < or. *правило* 'szabály', *внутриместной надежт* < or. *внутриместные надежи* 'belső helyhatározós esetek', *прилагательной* < or. *прилагательное* 'melléknév'). Szókapcsolatok esetében a szórendben (pl. E *переходной глагол* < or. *глагол переходный* 'tárgyas ige') figyelhetünk meg eltéréseket.

A teljes, vizsgált finnugor nyelvészeti adatbázis 514 szót tartalmaz, melynek közel 54%-a saját, 29%-a orosz eredetű szó, 18%-a nemzetközi szó vagy annak oroszított átvétele. Az erza nyelvre leszűkítve a kört, a statisztikákat elemezve kiderül, hogy a 301 erza szóból 32,6% saját eredetű, 20,6% orosz átvétel, 18,6% nemzetközi eredetű, 16,9% pedig saját és orosz eredetű szavakból keletkezett terminus. A szakkifejezések csaknem fele egytagú szó (45,5%), főként orosz és nemzetközi szavak alkotják a csoportot, de jelentős a saját nyelvi képzés is. Első ránézésre úgy tűnik, az erzában a belső keletkezésű szavak állnak túlsúlyban (ez nagyban köszönhető a nyelvújítást szívének tekintő nyelvészeknek). Ha viszont a statisztikákat tovább boncolgatjuk, azt látjuk, hogy a 301 kifejezésből csupán 98 tartozik szigorúan véve a 0. csoportba. Ezt ha összevetjük az adatbázis 136 orosz eredetű vagy orosz elemmel rendelkező terminusával, akkor egészen egyértelművé válik, hogy mennyire hátrányos helyzetben van az erza nyelv (is) az oroszsal szemben.

Ez az összefoglaló mű az oroszországi kis finnugor nyelveket kutatók számára fontos munka. A könyvből kitűnik, hogy az egyes szakterületek szókincse hogyan keletkezett és keletkezik, mennyire áll orosz befolyás alatt, mennyire nagy mértékű az orosz jövevényszavak „elfinnugorosítása”, milyen témákban a legjelentősebb a saját eredetű szavak aránya, hol szükséges még több szót alkotni stb. Rengeteg kérdést vet fel és következtetést von le ez a kötet. Sőt felhívja a figyelmet arra, hogy mennyire nagy szükség van a nyelvújítók munkájára ahhoz, hogy a nyelvet vissza tudják integrálni az iskolai oktatásba, ezáltal az ifjúság mindennapi életének részévé tegyék azt, így biztosítva a nyelv további fennmaradását.

DÁNYI ZITA